

O NASTANKU, RAZVOJU IN POMENU PRIIMKOV

Veda o osebnih imenih ali onomastika je pri nas silno skromna, ne premore niti ene monografije, šteje komaj nekaj drobnih člankov. To pa ne pomeni, da za osebna imena med nami ni bilo zanimanja. Ravno nasprotno, saj vemo, da je že Prešerna močno mikal pomen imen. In danes, kdo izmed nas ni radoveden, od kod je njegov priimek in kaj pomeni.

Naši predniki so v pradavnini uporabljali za poimenovanje posameznika samo eno ime: *Svetopolk, Rastislav, Hotimir, Gorazd*. Takšno ime je nosil posamezen človek in se je dedovalo.

Takšen enoimenski sistem sčasoma ni mogel več zadoščati. Povečane potrebe razvijajoče se družbe proti koncu srednjega veka, nastajanje mest in trgov s kopičenjem večjega števila prebivalstva na enem kraju ter uvajanje upravnih seznamov, vse to je rodilo potrebo po razločevanju ljudi enakega imena. Zato so začeli imenom dodajati pridevek. Tudi ta je bil sprva individualen. Toda pri sestavljanju upravnih seznamov in grajskih urbarjev se je čutila potreba, da enako imenovane osebe dobijo stalno razločevalno oznako, ki naj bi jo obdržali tudi njihovi potomci. Obvezna uvedba rojstnih in mrliških matic po 1600 je rabo priimkov vsesplošno uveljavila. Tako je bil na prehodu srednjega veka v novi vek vpeljan dvoimenski sistem, ki je še danes v veljavi.

Glede na nastanek in pomen delimo priimke na štiri skupine:

1. na imenske, ki so se razvili iz rojstnih imen: *Janežič, Lavrič*;
2. na krajevne, ki so nastali iz krajevnih imen: *Hribar, Gorjan, Blejec*;
3. na stanovske, ki so iz nazivov za stan in poklic: *Kovač, Žagar*;
4. na vzdevne, ki izvirajo iz vzdevkov: *Prešeren, Raztresen, Vesel*.

Imenski priimki so po nastanku razne oblike rojstnih imen. Za razločevanje oseb enakega imena so začeli soobčani prvotna imena spreminjati na dva načina: ali so jih okrajšali (*Fabè* iz Fabijan, *Felè* iz Felicijan, *Lipe* iz Filip) ali pa so jim pritikal razna obrazila: *Pavel*: Pavle, Pavlek, Pavlež, Pavlač, Pavlih, Pavliha, Pavlic, Pavlica, Pavlič, Pavliček, Pavliš, Pavliša, Pavluš, Pavlušič, Pavluc, Pavletič, Pavletovec, Pavlenič, Pavlin, Pavlinc, Pavlinič, Pavlinček, Pavlinčič, Pavlečič, Pavletovec itd.

Vsako obrazilo je v dobi nastajanja priimkov imelo svoj pomen, dandanes pa se njihov pomen le težko odkrije ali pa sploh ne. Nekatera obrazila so izražala prikupnost ali priljubljenost osebe, druga zaničevanje ali posmeh, tretja so imela pomanjševalen ali povečevalen pomen itd.

V skupini imenskih priimkov bi kazalo opozoriti na številna *patronimika* in *matronimika*. To so priimki, ki so izpeljani z obrazilom -ič ali -ovič iz očetovega, redko iz materinega imena: *Petrič* je Petrov sin, *Barbarič* je Barbarin sin (rojen po očetovi smrti Barbari ali pa je nezakonski sin).

Skupina imenskih priimkov je zelo bogata, a zaradi močnih okrajšav izhodnih imen in zaradi mnogoštevilnih novih tvorb so ti priimki često precej zamotani. Jasni so: *Ahac, Ahačič, Ambrožič, Gregorčič, Simonič*. Drugi pa se nam odkrijejo šele po daljšem raziskovanju: *Repe* iz Ruprecht, *Gabron* iz Gabrijel, *Golič* iz Gal, *Japelj* iz Jakob, *Lipko* iz Filip, *Žgur* in *Žigon* iz Sigismund itd.

Slovenska onomastika pozna nekaj nad 200 pomembnejših rojstnih imen. Med njimi sta na prvem mestu *Janez* in *Jurij*, vsak s preko 220 različnimi priimki. To so

stara imena, še iz dobe pred začetkom nastajanja priimkov. Mlajša imena pri nastajanju priimkov niso mogla sodelovati, ali pa silno malo. Tako nimamo nobenega priimka iz imen: *Alojzij, Karel, Ignacij*. Jako redki priimki so iz imen: *Aleksej, Elija, Erazem, Izak, Kvirin, Ožbolt, Silvester* idr. Glede starih slovanskih imen pa je treba pripomniti, da so bila ob času nastajanja priimkov skoro vsa že izgubljena, zato jih v priimkih le redko srečujemo, nekoliko več v hišnih imenih.

Krajevni priimki so se razvili iz krajevnih imen, tj. iz imen naselij, gora, voda, dežel in ledin. Takšen priimek pove, kje je bil prvi nosilec imena rojen, kje je imel svoje bivališče ali od kod je prišel v novi dom. Takšni priimki poimenujejo človeka:

1. po deželi: Korošec, Kranjec, Kraševce, Kočevar, Bohinjec, Ipavec;
2. po narodih: Furlan, Lah, Hrovat in Horvat, Vogrin, Vošnjak;
3. po naseljih: Ižanec, Znojilšek, Trzinar, Plesnik, Breznik, Robar;
4. po legi hiše: Hribar, Skalar, Klančar, Končan, Konšek itd.

Razbor krajevnih priimkov odkriva zanimiv pogled v davno preseljevanje našega ljudstva iz kraja v kraj, iz dežele v deželo. Pravo preseljevanje v luči priimkov pa bo mogoče pokazati šele tedaj, ko bo iz zgodovinskih virov nabrano dovolj dokaznega gradiva, ko bo dognan izvor nosilcev posameznih priimkov, ko bodo priimki postavljeni v prvotno domovino in ko bosta ugotovljeni narečna raba in krajevna razširjenost posameznih obrazil.

Krajevni priimki so po izvoru mnogokrat *hišna imena*, ki so se naslonila na ledinske oznake. Tako imamo npr. v gornjegrajskem urbarju iz 1426 zapisek *Jacob im pliest*, danes Plesnik; *Paul im lag*, danes Logar. Hišna imena je ustvarilo ljudstvo, v tujih pisarnah pa so jih prikrajali nemški in latinski izreki in pisavi ali pa jih prevajali. Nastala so pred priimki in marsikje živijo še dandanes neodvisno od gospodarjevega priimka. Včasih pa so priimek celo izpodrinila. Tako je kmet Novak, ki se je priselil na Slom, postal *Slomšek*.

Stanovski priimki kažejo stan ali poklic, obrt ali rokodelstvo, pa tudi lahko samo začasno zaposlitev, ki jo je opravljal prvi nosilec takšnega priimka. Družbenopolitične razmere našega ljudstva v mestu in na vasi v fevdalni dobi, ko je skoraj vsaka večja naselbina imela svojega župana, kovača, tkalca, čevljarja, krčmarja, mlinarja in kolarja, nam pojasnjujejo, zakaj so priimki iz nazivov za stan in poklic tako pogostni.

Mnogo stanovskih priimkov imamo v dveh oblikah, slovenski in nemški, včasih tudi še v italijanski, furlanski ali madžarski. To pa zaradi tega, ker so tujejezični gospodarji zapisovali v svoje urbarje in matice naša imena kaj radi v prevodu. Kdor je pred oblastjo povedal svoje ime in poklic, je oblast naziv za poklic oveko-večila kot priimek. Tako imamo dvojne priimke: *Kovač-Smid, Lončar-Hafner, Ribič-Fišer, Kalec-Weber*. Na zahodni meji srečujemo še *Molinarja* in *Sartorija*, v severno-vzhodnem delu pa *Molnarja, Saboja, Takača*. Spričo navedenega načina nastajanja stanovskih priimkov ne smemo misliti, da so vsi naši *Šmidi, Vebri, Fišerji* in *Hafnerji* zares tudi nemške krvi. Res pa je, da je zašlo med Slovence tudi nekaj tujih kolonistov, ki so se sicer poslovenili, tuje ime pa obdržali (npr. na loškem ozemlju).

Latinskih priimkov pa ni ustvarjala samo rimska cerkev, ampak je marsikateri slovenski izobraženec v dobi humanizma in renesanse po tedanji evropski navadi sam prevedel svoje ime v latinščino ali celo v grščino: *Voglar — Carbonarius, Tkalec — Textor, Mlinar — Molitor, Ribič — Pescator, Pisar — Scriba, Krznar — Pelicanus* itd.

Uveljavitev tujih stanovskih priimkov je med drugim podpirala tudi vsakdanja jezikovna raba, ker so naši ljudje pod vplivom vladajočih tujcev poimenovali obrti

in poklice s tujimi izrazi. Pri tem pa je zanimivo, da je tuj priimek ostal zapisan na papirju, ljudstvo pa je uporabljalo domače ime. Ponekod se je bil dolgotrajen boj med domačim in tujim imenom, katero od obeh se bo nazadnje uveljavilo. Tako poznamo v Selški dolini boj med priimki: *Kovač-Šmid-Faber*, *Kalčič-Veber-Textor*, *Mlinar-Müller-Molitor*.

Iz stanovskih priimkov so se po zgledu imenskih priimkov s pritikanjem raznih obrazil razvile številne izvedenke. Te imajo svoj pomen samo v skupini priimkov: *Žnidar* — *Žnidarič*, *Žnidarec*, *Žnidarčič*, *Žnidaršič*, *Žnidarek*, *Žnidarko*, *Žnidarček* itd.

Vzdevni priimki. Nič manjše vloge kakor prvi trije viri niso imeli pri nastajanju priimkov tudi vzdevki, ki jih dajejo soobčani kaj radi drug drugemu. Vzdevki označujejo človeka po njegovih telesnih posebnostih in duševnih lastnostih ali pa tudi po kakem drugem znaku, ki je značilen zanj ali za njegovo hišo. Tu je spletla človeška domišljija čudovite tvorbe in obesila ljudem vrsto imen za najrazličnejše predmete in pojme, včasih kar presenetljive. Semkaj spadajo izrazi za živali in rastline, jedi in pijače, obleko in obutev, denar in uteži, starostno dobo in čas rojstva, sorodstvene zveze, pa tudi obrtniški izdelki, orodje in snov.

Živalski in rastlinski priimki imajo v glavnem dvojen izvor. Veliko jih izhaja iz starih hišnih imen. V srednjem veku je namreč v mestu in trgu skoro vsaka hiša imela kako znamenje ali grb, navadno žival ali rastlino ali tudi kak drug predmet, po katerem se je imenovala. Takšna znamenja so uporabljali namesto sedanjih hišnih števil. Kot stara navada so se nekatera ohranila samo še pri kaki gostilni ali lekarni (gostilna pri Jelenu, lekarna pri Orlu). Takšno hišno ime se je z lahkoto preneslo na gospodarja in postalo priimek.

Živalski in rastlinski priimki pa imajo lahko še drug izvor. Imena živali in rastlin so se prenesla na človeka, ki je bil po kaki posebnosti ali lastnosti podoben tej ali oni živali ali rastlini: *Medved* je bil izredno močan ali precej neroden človek ali pa je rad godrnjal; *Zajec* je bil strahopeten, imel posebno dolge noge ali uhlje; *Hrast* je bil človek nenavadno trdnega zdravja ali čvrste postave; *Kopriva* pa najbrž hudo zbadljiv človek itd.

V naši onomastiki imamo kakih 300 imen za živali in približno toliko tudi za rastline. Poleg tega pa nahajamo po zgledu imenskih priimkov še vrsto izvedenk: *Jelen* — *Jelenc*, *Jelenič*, *Jelenčič*, *Jalenik*, *Jelenko*, *Jelenšek* itd.

Po predmetih, ki imajo kakršnokoli zvezo s človekovim delom ali življenjem, so se ustalili priimki: *Kruh*, *Maslo*, *Ocvirk*, *Jesih*; *Kožuh*, *Lemež*, *Opeka*, *Žakelj* itd.

Po telesnih lastnostih so priimki: *Bradač* je imel posebno dolgo ali košato brado; *Nosan* nenavadno obilen nos; *Grča* je bil tršate postave; *Grbec* grbav itd. Na barvo las kažejo *Bevc*, *Erjavec*, na čas rojstva *Božič*, *Nedeljko* itd.

Večina slovenskih priimkov je iz samostalnikov, nekaj pa jih je tudi iz pridevnikov in deležnikov, ki so ravno za vzdevek jako prikladni: *Prešeren*, *Majhen*, *Vesel*, *Raztresen*, *Pohleven*, *Popit* itd. Nadalje je tudi nekaj zloženek: *Vodopivec*, *Gazvoda*, *Kozoglav*, *Hudamisel*, *Lepašega*, *Doberlet*, pa tudi kaka stavčna zveza: *Nestori*, *Sto-pistran*, *Kajdiž*, *Kumerdej iz Nikomurnedaj* ipd.

Pri proučevanju slovenskih priimkov se rado pripeti, da je kako ime težko uvrstiti v katero od naštetih skupin, ker ima ime lahko več kot en sam izvor. Tako so *Lisjaka* imenovali v enem kraju človeka, ki je imel rdeče lase, v drugem kraju pa takega, ki je bil premeten in zvit, v tretjem kraju pa po hišnem znamenju. Marsikatero takšno dvomljivo razlago more razrešiti le zgodovinsko gradivo. Sploh pa je za razlago nastanka in pomena priimkov odločilno, da podrobno poznamo družbene, gospodarske, politične, kulturne, verske in jezikovne razmere iz življenja naših

Ijudi v mestu in na vasi v dobi od 13. do 16. stol. Takšno obravnavanje pokaže, da *Novak* ni kak vojaški novinec, ampak kmet, ki se je naselil na novino; da *Šef* ni današnji načelnik, ampak srednjeveški sodja, sodnik.

Marsikateri Slovenec si je svoj bolj ali manj temen priimek pojasnjeval, kakor je vedel in znal. Znanstveno raziskovanje pa je pokazalo, da priimek *Homer* ni grški pesnik, ampak *Homar*, *Holmar* tj. človek na holmu; *Škarja* ne pomeni znanega rezila, ampak ima srednjeveški pomen načelnika čete ali biriča; *Orač* ni zmerom rataj, je lahko tudi *Vorač*, ki je narečna oblika za *Lovrač*, *Lavrencij*; *Galun* nima zveze z mineralom, ampak je iz imena *Gal* kakor *Markun* iz *Marko*; *Močnik* ne pomeni zmerom jedi, je lahko tudi človek, ki ima hišo na močvirnatem svetu itd.

Iz našega kratkega pogleda na onomastiko lahko spoznamo tudi prihodnje naloge. Končni cilj je, da se na podlagi podrobnih samostojnih obdelav posameznih problemov sestavi zaokroženo delo o osebnih imenih na Slovenskem. Le tako se bomo za Nemci, Francozi in Angleži dokopali tudi mi do pomembnega dela iz kulturne zgodovine našega naroda.

Ianez Sivec

GOVORNE VAJE V OSNOVNI ŠOLI

V učnem načrtu za slovenski jezik v višjih razredih osnovne šole imajo posebno mesto govorne vaje. Te sicer ne predstavljajo popolne novosti v šolski praksi, vendar je res, da se v prejšnjih letih niso tako načrtno gojile. Govorne vaje naj bi postale ena od osnovnih in stalnih oblik za usposabljanje učencev v pravilnem in lepem ustnem izražanju, kar je prva naloga pouka slovenskega jezika v osnovni šoli. Odkrito si moramo priznati, da te naloge naša osnovna šola ne izvršuje. Saj moramo velikokrat negodovati nad okornim in nesproščenim izražanjem tako absolventov osnovne šole, pa tudi gimnazije in celo fakultete. Uglajenega nastopa, pravilne formulacije govorne besede, primerne konstrukcije govornega sestavka, pravilne izbire besed in stila osnovna šola učencem ne daje v zadovoljivi in zadostni meri. Prav pri tem naj bi sistematične in pestre govorne vaje, tesno naslonjene na jezikovni, slovnični in stilistični pouk, prinesle izboljšanje.

Govorne vaje so menda že povsod postale več ali manj redna oblika pri pouku materinščine. Vendar jim ponekod učitelji odmerjajo premalo ur, misleč, da je program preobširen in ni časa zanje. Nekateri učitelji pa so kar preprosto mnenja, da je za govorne vaje škoda časa, ker so učencem le za oddih in nič ne pridobijo. Kakor za vse stvari velja pač tudi za govorne vaje, da je šabloniziranje smrt še tako pozitivnim stremljenjem. Prav šabloniziranje pa je pri govornih vajah v osnovni šoli močno občutno. Nešteto možnosti za oblikovanje učenčeve kulture govora ostaja neizkoriščenih, nešteto neprisiljenih in iz vsakokratne različne situacije ustvarjenih možnosti za govorne vaje gre mimo učenca in učitelja. Namesto da bi govorne vaje postale pravzaprav sestavni del vsega pouka slovenščine, vsake učne enote posebej, se dostikrat goje šablonsko, samo ob določenih dnevih, samo v določeni in vedno enaki obliki. Tako postajajo same sebi namen, izgubljuje življenjskost, vnašajo v šolsko delo monotonost in tedaj je zares škoda časa zanje.

Največkrat smatramo za govorne vaje samo referate, ki jih učenci preberejo ali na pamet povedo pred razredom. Ta oblika je gotovo najpogostnejša. Opozoril pa bi rad na nekatere nepravilnosti, ki se pri tem pojavljajo.